

ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ІНШИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ ВІД СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ НОРВЕГІЇ

БОГАТИРЬОВА Ольга Іванівна - доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

В статті розглядаються питання виконання покарань та інших кримінально-правових заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства на прикладі законодавства Норвегії.

Ключові слова: виконання покарання, кримінально-правові заходи, ізоляція від суспільства, Норвегія.

Постановка проблеми

Прийняття Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України свідчить про послідовне та цілеспрямоване виконання Україною своїх зобов'язань у сфері реформування кримінально-виконавчої системи з метою максимального наближення умов тримання засуджених до міжнародних стандартів.

На сучасному етапі перед законодавцем постає складне завдання – удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства з метою забезпечення ефективної діяльності органів і установ виконання покарань та приведення умов тримання засуджених у відповідність із міжнародно-правовими актами. У свою чергу, одним із важливих напрямів діяльності Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України є співробітництво з міжнародними організаціями, пенітенціарними відомствами, неурядовими фундаціями та інституціями зарубіжних країн, що передбачено ст. 5 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”.

Зазначений напрям діяльності набув широкого поширення у практичній діяльності ДПтС України з огляду на визнання

необхідності поглиблення євроінтеграційних процесів у всіх сферах нашої держави. Тим більше, що впровадження зарубіжного досвіду є однією зі складових міжнародної співпраці ДПтС України. Автор вважає беззаперечним, що у процесі удосконалення правового регулювання та практики застосування кримінальних покарань необхідно враховувати та використовувати позитивний досвід такої діяльності у зарубіжних державах.

Невипадково М. Ансель зазначав, що “вивчення зарубіжного досвіду відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, бо специфічні риси цього права особливо виразно виявляються у порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні тільки власного права” [1, с.246]. Поряд із цим, автор не ставить за мету цілковиту імплементацію пенітенціарного законодавства Норвегії [2], оскільки усвідомлює, що подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки економічного та соціального розвитку України, особливостей вітчизняної кримінально-виконавчої системи, історичного досвіду та традицій українського народу, особливостей національної психології тощо.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз пенітенціарних систем України та Норвегії шляхом виокремлення як по-

зитивних рис, так і проблемних питань, пов'язаних із виконанням кримінальних покарань. Підготовка даної статті стала також можливою завдяки емпіричному матеріалу, зібраному під час закордонного відрядження до Королівства Норвегія делегації ДПтС України, представників навчальних закладів та правозахисників з подальшою участю у семінарі “Права людини і пенітенціарні установи”.

Основний зміст статті

У Норвегії діє явище монізму кримінального законодавства, тобто коли усі положення щодо кримінальної відповідальності та покарання містяться у кримінальному законі держави – Кримінальному кодексі (далі – КК) Норвегії, прийнятому 22 травня 1902 р. (зі змінами та доповненнями). Окремим законом є не тільки Закон Норвегії “Про відповідальність за бродяжництво, жебракування і пияцтво” (1900 р.) [3, с.484]. Так само монізм кримінального законодавства властивий для України, де єдиним законом про кримінальну відповідальність є КК України від 5 квітня 2001 р.

Враховуючи відмінності у формі державного правління, помилування у Норвегії здійснює не Президент (як в Україні згідно з п. 27 ст. 106 Конституції), а Король. Кримінальне законодавство Норвегії відрізняється від аналогічного українського колом суб'єктів кримінальної відповідальності. Зокрема, як і в деяких інших державах (Литва, Молдова, Албанія, Франція, Бельгія, Данія, Голландія, Фінляндія, Португалія тощо), суб'єктом кримінальної відповідальності у Норвегії можуть бути юридичні особи (§§ 48a–48b КК Норвегії), діяльність яких служила вчиненню інкримінованих діянь. При чому можливі випадки, коли до кримінальної відповідальності притягається юридична особа без притягнення до відповідальності будь-кого із фізичних осіб. До покарань, що передбачені для юридичних осіб, згідно з КК Норвегії, належать:

- штраф;
- позбавлення права здійснювати діяльність або її окремі форми.

З цього приводу цікавою і змістовною

є стаття Г. Хайне, у якій автор показав, які санкції найкраще застосовувати для юридичних осіб. Г. Хайне підкреслює, що корпоративні санкції повинні мати не репресивну, знищуючу, а превентивну мету, залишати можливість виправити свою поведінку в майбутньому і привести свою діяльність у відповідність із законом. Ця мета, однак, вимагає приведення у відповідність колективних кримінальних санкцій з іншими галузями права, включаючи цивільне й адміністративне [4, с.484].

Зазначений досвід щодо регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб вартий уваги. Але в Україні поки що вченими лише пропонується встановити адміністративну відповідальність юридичних осіб, визначивши її підстави й умови у спеціальному акті – Кодексі про адміністративну відповідальність юридичних осіб. Зазначена відповідальність може бути адміністративною (а не кримінальною), зокрема тому, що види покарань, передбачені для юридичних осіб у законодавстві Норвегії, є специфічними і, за винятком штрафів у значних розмірах, мало чим нагадують кримінальні покарання.

На відміну від України, КК Норвегії не диференціює вік кримінальної відповідальності, а встановлює єдину межу – 15 років (§ 46 КК Норвегії). До речі, такий вік передбачено в усіх державах Скандинавського півострова (Норвегія, Швеція, Фінляндія). Нагадаємо, що у КК України передбачені склади злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 16 років, а за найбільш небезпечні злочини і такі, що охоплюються усвідомленням особи меншого віку, – відповідно з 14 років.

У Норвегії щодо неповнолітніх до 18 років, які вчинили злочини невеликої тяжкості або вперше, як правило, застосовується або умовне покарання, або позасудове звільнення від відповідальності та поміщення їх під нагляд місцевих служб соціальної допомоги дітям.

На відміну від КК України (ст. 21), питання про кримінальну відповідальність особи за злочинне діяння, вчинене у стані сп'яніння, у КК Норвегії вирішено за принципом диференціації. У КК Норвегії

відповідна диференціація здійснена таким чином:

– коли стан сп'яніння є випадковим і викликає зниження розумової здатності, суд визнає це обставиною, яка пом'якшує відповідальність;

– коли особа умисно призвела себе до такого стану з метою вчинення злочинного діяння, суд визнає це обставиною, яка обтяжує відповідальність.

Порівняно із вітчизняним кримінальним законодавством, КК Норвегії містить дещо вужчий перелік обставин, що виключають злочинність діяння. Зокрема, до них належать такі:

– крайня необхідність (§ 47 КК Норвегії);

– акт самооборони (необхідної оборони) (§ 48 КК Норвегії);

– затримання особи, що вчинила злочин (§ 48 КК Норвегії).

Проте, крім відомих КК України обставин, що виключають злочинність діяння, КК Норвегії як такі розглядаються й інші обставини (при цьому вони визначаються в Особливій частині КК і стосуються лише окремих складів злочинів). Це, зокрема:

– згода чи прохання потерпілого;

– провокація злочину.

Названі обставини потребують додаткового, більш ретельного аналізу з метою вирішення питання про можливість їх регламентації у КК України. КК України поділяє усі покарання на основні і додаткові, а також покарання, що можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові. В основі цієї класифікації лежить юридична значущість покарань. Схожим чином здійснюється класифікація покарань і у КК Норвегії.

Так, відповідно до § 15 КК Норвегії, до основних належать такі покарання:

– тюремне ув'язнення (позбавлення волі);

– арешт;

– тримання під вартою;

– громадські роботи (можуть бути застосовані лише до особи, яка проживає у Норвегії);

– штрафи.

Додатковими, згідно з § 16 КК Норвегії, є:

– позбавлення громадянських прав (наприклад: 1) позбавлення права на військову службу – назавжди або на певний строк; 2) позбавлення об'єктивного виборчого права (права голосування з суспільних питань) – на строк до 10 років);

– заборона на перебування у певних районах.

Відповідно до § 17 КК Норвегії, тюремне ув'язнення призначається на такі строки:

– від 14 днів до 15 років або у випадках, зазначених у § 62, – до 20 років;

– у випадках, особливо передбачених законом, – не більше 21 року.

Згідно з § 26 КК Норвегії, засуджений до тюремного ув'язнення може бути звільнений з іспитовим строком відповідно до положень спеціального Закону.

Відповідно до § 22 КК Норвегії, тримання під вартою призначається на строк від 14 днів до 20 років. Два дні тримання під вартою дорівнюють одному дню у тюрмі.

На підставі § 25 КК Норвегії позбавлення волі на строк не більше 4 місяців призначається у днях, більше 4 місяців – у місяцях і роках.

Кримінальне законодавство Норвегії передбачає і так зване “необмежене утримання” для найбільш небезпечних злочинців, але через 10 років вони повинні пройти комплексне медичне та соціальне обстеження, після чого встановлюється ступінь їх суспільної небезпеки, і, як наслідок, необхідність перебування в умовах “необмеженого утримання”. Якщо ступінь небезпеки не зменшився, наступні обстеження проводяться щороку. Якщо комісія зробить висновок про відсутність суспільної небезпеки, то засудженому “необмежене утримання” замінюється на позбавлення волі на строк не більше 5 років.

Як бачимо, перелік основних та додаткових покарань в Україні та Норвегії має як схожі риси, так і деякі суттєві відмінності. Зокрема, у Норвегії не передбачено таке покарання, як довічне позбавлення волі, що дозволяє зробити висновок про більший ступінь лібералізації кримінально-правової політики цієї Скандинавської держави, яка, втім, орієнтується на менталітет

норвежців та стан і тенденції злочинності у країні.

Відмінною рисою КК Норвегії є те, що законодавець цієї держави не вважає за можливе застосовувати інститут судимості у кримінальному законі.

Останніми роками велика увага в державах Західної Європи приділяється інституту примирення (медіації). Оскільки примирення потерпілого з обвинуваченим чи підсудним провадиться за допомогою спеціально підготовленого посередника – медіатора, то часто ці програми мають назву медіація.

Відповідно до Рамкового рішення Ради ЄС “Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві” (2001 р.), усі країни ЄС зобов’язані поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між потерпілим та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва [6, с.52]. Відношення до застосування медіації мають й інші документи Ради Європи: Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 р.) [7, с.455-465]; Рекомендація про становище потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (1985 р.) [8]; Рекомендація щодо спрощення кримінального правосуддя (1987 р.) [9]; Рекомендація з проблем суспільної реакції на злочинність серед неповнолітніх (1987 р.) [10]; Рекомендація про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів (1992 р.) [11, с.123-124] тощо. Усі ці рекомендації заслуговують уваги при запровадженні в Україні інституту медіації. Слід зазначити, що в альтернативному проекті КК України (щоправда, чомусь у розділі IV про обставини, що виключають карність протиправного діяння), регламентувався кримінально-правовий компроміс між потерпілим та особою, яка вчинила кримінально карне діяння [12, с.164].

Виконання покарань та інших кримінально-правових заходів, не пов’язаних з ізоляцією від суспільства в Норвегії, забезпечує Служба пробації. Тому слід звернути увагу на той факт, що Норвегія належить до тих країн, у яких перші елементи пробаційної діяльності з’явилися ще на по-

чатку XIX ст. До середини XIX ст. функції пробації (стосовно осіб, звільнених із місць позбавлення волі) здійснювалися низкою благодійних приватних організацій. До 1980 р. у Норвегії пробація здійснювалася виключно волонтерами (спортивні та релігійні).

Із 1980 р. функції пробації стають частиною функцій Міністерства юстиції і поліції. Із 1984 р. у Норвегії запроваджується покарання у виді примусових суспільно корисних робіт. Функції служби пробації у Норвегії принципово не відрізняються від функцій аналогічних служб в інших країнах. Місцеві відділи несуть відповідальність за здійснення нагляду над особами, звільненими з ув’язнення умовно-достроково, а також за виконання покарань, не пов’язаних з ізоляцією від суспільства.

Важливим моментом пробації слід визначити ставлення до окремих категорій злочинців. Це не означає, що всі категорії злочинців заслуговують на однакову увагу служби пробації. Наприклад, у Норвегії пріоритетним вважається напрям роботи з групами підвищеного ризику, до яких належать ті, хто вже один раз був засуджений, відбував покарання у виді позбавлення волі й має шанс вчинити новий злочин та отримати більш тривалий строк покарання. Доведено, що у чим гірших матеріальних та соціальних умовах, у порівнянні з середнім рівнем, проживає випробуваний, тим вищим є ризик рецидиву і тим більше допомоги та уваги служби він потребує.

За винятком Норвегії (а також Англії та Уельсу, Бельгії, Данії, Франції та Швеції) служби пробації решти європейських країн практично не зайняті у сфері первинного попередження злочинності. Але у Норвегії (та зазначених країнах) офіцери пробації беруть активну участь в якості консультантів при розробці загальної кримінальної політики на державному та місцевому рівнях. У більшості європейських країн служби пробації зайняті переважно вторинним попередженням злочинності, тобто попередженням рецидиву [13, с. 34].

Щодо ідеології пробації та її основних завдань у Норвегії, то, як підкреслюють спеціалісти, для організації служби про-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання виконання покарань та інших кримінально-правових заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства на прикладі законодавства Норвегії.

SUMMARY

The article deals with the execution of punishments and other criminal activities not associated with isolation from society on the example of Norway.

бації, необхідно чітко визначити мету цієї діяльності у певний час, у певному місці та при певних фінансових можливостях. Успішна соціальна робота у цій галузі вимагає відданості, відкритості та публічної прозорості при застосуванні альтернативних позбавленню волі видів покарань. У багатьох країнах служби пробачії поділяють ідеологію тієї організації, під чією юрисдикцією вони працюють. Так, служба пробачії у Норвегії є інтегрованим сегментом виправної системи, для якої основною метою є громадська безпека. Офіційним девізом Норвезької виправної системи є "Дієве виправлення – безпечне суспільство".

Література

1. Волженкин Б. В. Экономические преступления / Волженкин Б. В. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 1999. – С 246.
2. Богунов С.О., Копотун І. М., Пузиринов М. С. Пенітенціарні системи України та Норвегії: порівняльно-правовий аналіз : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 40 с.
3. Голик Ю. В. Вступительная статья [в кн : Уголовное законодательство Норвегии] / науч. ред. Ю. В. Голик. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 18.
4. Правовые системы стран мира : энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. – [2-е изд.]. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – С. 484.
5. Хайне Г. Коллективная уголовная ответственность : проблема санкций. Предварительные замечания / Г. Хайне [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbpublish.com/lpmag/single_mag.php?id=52&month=7&year=2001.
6. Землянська В. В. Пропозиції щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проекті Кримінально-процесуального кодексу України

/ В. В. Землянська // Права людини та основні свободи в проекті Кримінально-процесуального кодексу України. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 52.

7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січ. 1996 р. Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – С. 455–465.

8. Рекомендація Комітету міністрів РЄ про становище потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу від 28 черв. 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cenunst.by.ru/humanrights/documents/document.w.132.shtml>.

9. Рекомендація Комітету міністрів РЄ щодо спрощення кримінального правосуддя від 17 верес. 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cenunst.by.ru/humanrights/documents/document.w.134.shtml>.

10. Рекомендація Комітету міністрів РЄ з проблем суспільної реакції на злочинність серед неповнолітніх від 17 верес. 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prison.memo.ru/Seminars/03062003/Materials/Recomend87.doc>.

11. Рекомендація Комітету міністрів РЄ про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів від 19 жовт. 1992 р. // Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М. : СПАРК, 1998. – С. 123–124.

12. Кримінальний кодекс України. Проект. Внесений народним депутатом України О. Б. Матковським. Реєстраційний № 41 від 3 серп. 1995 р. – К., 1994. – 164 с.

13. Doble John and Immerwehr Stephen "Delwarean Favour Alternatives" / Michael Tonry and Kathleen Hatlestad (eds). – Sentencing Reform in Overcrowded Times. – Oxford, 1997. – P 77.